

SOTA UN
NÚVOL
TORTOSA
DE FOLLS
GROGA

1937-1939

h o m

h a r d e

j a d a

SOTA UN
NÚVOL
TORTOSA
DE FOLLS
GROGA

1937-1939

h o m b o m b a r d e j a d a

del 28 de setembre de 2013 al 26 de gener de 2014

Sala Antoni Garcia
MUSEU DE TORTOSA

Damunt dels nostres caps, al cel alt i sense núvols, flota rere flota de bombarders volava amb estrèpit sobre Tortosa. Quan van deixar caure el sobtat fragor de les seves càrregues, la petita ciutat a la vora de l'Ebre va desaparèixer en un creixent núvol de pols groga. La pols no va arribar a posar-se, ja que van acudir més bombarders i, finalment, va surar com una boira groguenca sobre tota la vall de l'Ebre.

Ernest Hemingway
“Bombing of Tortosa”
Spanish Civil War Dispatches
15 d'abril de 1938

S'ha escrit molt sobre l'episodi més sagnant de la Guerra Civil espanyola (1936-1939), la Batalla de l'Ebre, 115 dies que van resultar decisius per a la història de Catalunya i d'Espanya. Els nostres avis, alguns dels quals van viure en primera persona els estralls dels bombardejos, recorden encara amb nitidesa el so de les sirenes i el brunzit de les bombes. Desenes de milers de persones, soldats i també població civil, van morir aquell llarg estiu de 1938.

Tortosa, que va ser front de guerra, va tenir un trist paper protagonista durant la Batalla de l'Ebre. Fou una de les ciutats amb més morts en aquella contesa bèl·lica i la població va haver d'abandonar les seves cases durant nou mesos, fet que va evitar un major nombre de víctimes. Els masets de les muntanyes dels voltants van acollir famílies senceres que fugien de l'horror. L'Ajuntament va haver de ser traslladat al Perelló. Tortosa va ser objectiu estratègic, i entre febrer de 1937 i desembre de 1938 va patir més de 80 bombardejos. Els efectes d'aquella pluja de foc van der devastadors. Van ser necessaris 20 anys de treballs per recuperar la normalitat.

Avui, el Museu de Tortosa, Històric i Arqueològic de les Terres de l'Ebre, presenta una de les exposicions més colpidores que ha vist la nostra ciutat en els últims anys. “Sota un núvol de pols groga. Tortosa, ciutat bombardejada 1937-1939” es una mostra que no deixarà indiferent a ningú.

La nostra ciutat i la població són el fil conductor d'una exposició que s'estructura en tres àmbits: com era la vida enmig dels bombardejos, la fugida a les muntanyes i la reconstrucció posterior. Allò que aporta un major valor afegit és l'origen de bona part del material, procedent de les col·leccions particulars de moltes famílies de Tortosa que han conservat fotografies i documents, que fins ara no havien estat mai exhibits, i que suposen una contribució molt important que ens permet conèixer una mica millor com van tenir lloc aquells fets.

Setanta-cinc anys després d'aquells bombardejos, i emprant una de les expressions del mític corresponsal de guerra Ernest Hemingway, que va descriure en les seves cròniques els efectes de les bombes “sota un núvol de pols groga”, Tortosa vol commemorar amb aquesta exposició un dels pitjors episodis de la nostra història amb la voluntat de recordar les víctimes d'aquella guerra però, sobretot, per donar un missatge clar i rotund a les generacions més joves, en el sentit que uns fets com aquells mai més s'han de repetir.

Vull expressar el meu agraïment a totes les persones i institucions que han cedit material per fer possible aquesta exposició, així com als comissaris, Sònia Roura i Toni Royo, al personal dels serveis municipals de Cultura, al suport de la Diputació de Tarragona, del Memorial Democràtic i de la Generalitat de Catalunya, i a totes les persones que han participat en la seva producció.

Ferran Bel i Accensi, alcalde de Tortosa

El Museu de Tortosa. Històric i arqueològic de les Terres de l'Ebre va obrir les seves portes el setembre de 2012. Aquesta gran infraestructura esdevé centre de la dinàmica cultural del municipi. La sala d'exposicions temporals Antoni Garcia alterna la programació d'arts visuals amb d'altres exposicions de caràcter més patrimonial.

Aprofitant que aquest any, el 2013, es compleixen els 75 anys dels bombardejos més cruentos sobre la població civil de Tortosa en l'última guerra, hem volgut recordar mitjançant aquesta exposició uns fets que formen part de la nostra història, no desitjada, però per desgràcia viscuda.

De tots és sabut què comporten les guerres i especialment les civils, ja que coneixem la seva finalitat i els principals efectes col·laterals que provoquen. I la guerra que van viure els meus pares i iaïos va ser una guerra contada per monòlegs, amb diferents finals.

Un jove poeta, Jaime Gil de Biedma, procedent del bàndol vencedor en la contesa, però això no obstant disconforme amb la situació que li havia tocat en sort de viure, va deixar escrits aquests versos que després van haver de moure a la reflexió:

"De totes les històries de la Història sens dubte la més trista és la d'Espanya, perquè acaba malament (...)".

És per això que els homes i dones d'aquest país l'hem d'escriure avui d'una altra manera, és a dir, sense animositat ni esperit de revenja. Enterrem amb els nostres morts la guerra mateixa. I fem nostre el lema "Pau, pietat i perdó".

És un axioma que les idees i solucions, per molt justes que siguin, no s'obren camí de la nit al dia, simplement de formular-les. Cal lluitar per elles fins a aconseguir que guanyin la consciència de la gent, fins que madurin les condicions perquè aquestes idees o solucions siguin transformades en realitat.

Quan la guerra civil passi a ser primordialment un tema de controvèrsia entre historiadors, podrem considerar que, per fi, haurà acabat.

Joaquim del Pino,
regidor de Cultura de l'Ajuntament de Tortosa

Sota un núvol de pols groga

Hem de recuperar, mantenir i transmetre la memòria històrica, perquè es comença per l'oblit i s'acaba en la indiferència.
José Saramago

El 2013 es compleixen 75 anys dels bombardejos de les aviacions feixistes sobre la població civil catalana. Hi ha ciutats que porten anys recordant aquests fets a través d'actes commemoratius, de l'habilitació de rutes temàtiques i d'espais visitables com ara els refugis antiaeris o de l'establiment de plaques o monuments a les víctimes. Aquest exercici resulta de la iniciativa de les associacions locals de recuperació de la memòria històrica, els historiadors o els familiars de les víctimes dels bombardejos, però també de les institucions. Com a conseqüència d'aquest treball, s'ha aconseguit la sensibilització de la ciutadania i s'ha pogut reconstruir i visibilitzar els efectes de la guerra sobre moltes ciutats catalanes. En el cas de Tortosa, els bombardejos i la permanència del front són aspectes infravalorats per la historiografia catalana, però sobretot, desconeguts per la pròpia ciutadania.

En aquesta línia, l'impuls de les administracions esdevé essencial per a la recuperació de la memòria històrica. Així, la iniciativa del Museu de Tortosa, en organitzar l'exposició i editar-ne el catàleg, pretén un triple objectiu.

En primer lloc, 75 anys després, quan queden pocs protagonistes d'aquells fets, és cabdal recuperar la memòria històrica per a les noves generacions. A banda d'això, es busca reivindicar cap a endins i cap a enfora els estralls de la guerra sobre la ciutat i la seva població.

Per últim, es vol homenatjar les víctimes dels bombardejos però també aquella generació de la postguerra que va haver de començar de nou sota unes condicions crítiques: aquells que es van quedar i aquells que van haver de marxar.

La població i la ciutat. Tortosa és el gran fil conductor. Fotografia rere fotografia, veurem la ciutat a través de la mirada de periodistes i soldats que amb les seves cròniques i dietaris van ser els testimonis de la seva devastació.

Les fotografies del catàleg s'acompanyen d'un audiovisual basat en els records de persones que van viure aquella època.

Són els testimonis d'aquells xiquets i xiquetes que van viure els bombardejos i s'amagaven als refugis. Aquells que van abandonar jocs i escola per marxar a les muntanyes seguint els seus pares. N'hem entrevistat només uns quants per fer l'audiovisual. Hauríem volgut entrevistar-los a tots, els seus records són el nostre patrimoni més preciós. Encara som a temps per rescatar les seves vivències. De la mà d'ells podem recórrer la ciutat. Ens mostraran els impactes de metralla a façanes dels carrers de Benasquer o de Mercaders, els refugis antiaeris tapiats, els llocs on van caure les bombes, les cases que van ser escarxades o les plaques de la *Dirección General de Regiones Devastadas*. Testimonis i espais que configuren el nostre passat més recent i alhora representen un patrimoni col·lectiu a conservar.

Volem tancar agraïnt el concurs de tota la gent que ha fet possible aquesta iniciativa. Però sobretot, un agraïment i un record especial als nostres iaïes i iaïos.

Sònia Roura i Toni Royo, comissaris de l'exposició

Biblioteca Nacional de España

Magatzems de l'estació del ferrocarril

“Just quan estàvem Enriqueta i jo sota el pont del tren van caure els projectils, que es desviaren de l'objectiu -el pont- uns cent metres, i van explotar al carrer Marquès de Bellet. Semblava talment que les bombes ens queien al damunt.”

Josep Subirats Piñana, *Tortosa, front de guerra*

Lluís Mezquida, cedit per la família Mezquida Sans

Pont del ferrocarril

“D'aquella muntanya vam veure la caiguda del pont [del ferrocarril], quan van bombardejar el pont, no sé si era en Divendres Sant o Dijous Sant, perquè sé que ma mare va dir que va veure com caïen les bombes totes platejadetes.”

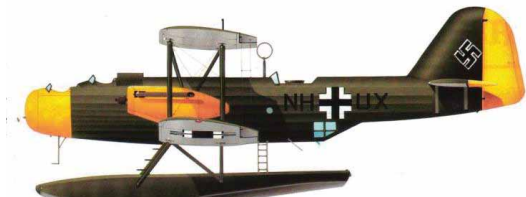
Testimoni de Teresa Favà

Els bombardejos

Els trimotors *Savoia-Marchetti S-79* i *S-81*, pertanyents al cos de l'*Aviazione Legionaria delle Baleari*, junt amb els hidroavions alemanys *Heinkel He-59* de la Legió Còndor, van ser els avions utilitzats per bombardejar les ciutats del Llevant peninsular. Cada avió transportava uns 1.000 kg de bombes i podia enlairar-se fins als 7.000 metres d'alçada, fora de l'abast de les bateries antiaèries.

SAVOIA MARCHETTI S-79

HEINKEL HE-59

Runes al xamfrà del carrer Murada de Sant Joan amb el carrer de Cervantes, al fons un refugi antiaeri

“Quan tocaven les sirenes, marxàvem si podíem arribar al refugi este detràs del Fèmina, arribàvem, i si no, a la Clínica det Lluch, allí hi havia trulls d'oli, perquè totes aquelles cases estan canviades, tot eren trulls d'oli i mos amagàvem allí.”

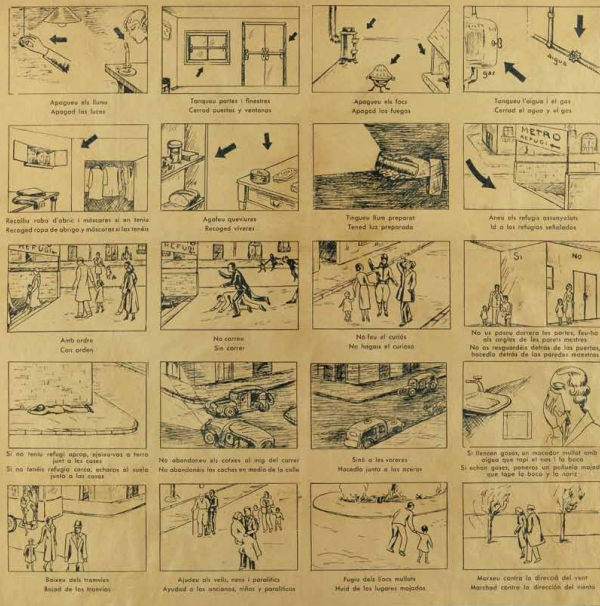
Testimoni de Providència Ariño

Lluís Mezquida, cedit per la família Mezquida Sans

CONSELL DE SANITAT DE GUERRA

Instruccions a seguir en cas de bombardeig

Instruccions a seguir en cas de bombardeig

"Catalans, la Generalitat vetlla per vosaltres, correu als refugis". Amb aquest avís radiat el Govern de la Generalitat alertava de la imminència d'un bombardeig. La Generalitat de Catalunya, a través del Consell de Sanitat de Guerra, va establir un eficaç servei de propaganda mitjançant cartells, manuals i fulletons amb instruccions en cas d'atac aeri, ús dels refugis, organització sanitària, etc.

CONSELL DE SANITAT DE GUERRA
SECCIO DE DEFENSA PASIVA DE LA POBLACIO CIVIL

Biblioteca de Catalunya

el poble

Tortosa, dissabte 24 de Juliol de 1937
ANY XXXVI NUM. 4.861

REDACCIÓ I ADMINISTRACIÓ:
CERVANTES, 10 :: TELÉFON 142

FRANQUEIG CONCERTAT

Portantveu del Partit d'Esquerra Republicana de Catalunya

El feix, representat pels criminals avions negres, ens deixà ahir una "mostra" de la seva civilització

NOSALTRES SOLS

Comentaris mínims

Guerra i revolució

Si. Té raó el President de la República. Espanya no pot esperar fora d'ella mateixa. El que no farà ella per la seva llibertat i la seva independència, no ho farà ningú. Ha fa un any que està clavada a la creu la seva desert. Venç una formidable insurrecció.

¡Despertemost!

¡Llegó la hora de la democràcia!

Con la sinceridad que nos es peculiar, con la valiente acotumbrada, hemos de decir que

da y entregándonos a la reflexión más serena. Una revolución mal dirigida destruyó intereses

ALES NEGRES SOBRE TORTOSA

Per quarta vegada, en aquesta lluita sangant, el feix ha fet víctima de la seva criminal metralla a la nostra ciutat. -- El bombardejament es realitzà entre tres quarts de nou i un quart de deu. -- 6 morts i gran nombre de ferits, fins l'hora de tancar l'edició. -- Quin objectiu militar persegüim? -- Hem de destacar l'actuació benemèrita i abnegada de la Creu Roja durant el bombardeig

Ahir nit, a tres quarts de nou, procedents de la mar, entraren pels voltants del llac descominat per la "creu", tres trimotors facciosos de bombardeig, que es dirigien i situaren damunt de la nostra ciutat.

Tot just s'havia donat la primera senyal d'alarma i pagà la llum que s'escoltaren les primeres detonacions produïdes per les bombes. Continué el bombardeig que durà mitja hora. Els avions donaren diverses tornes sobre la nostra ciutat i en cada

retat; Manuel Casal, G. S.; Agustí Delmas; Joan Sánchez, G. S.; Francesc Carrillo, G. S.; Francesc García, G. S.; Rosario Soriano; Francesc López; Julià Orús, G. S.; Eduard García Rodríguez, G. S.; Dorothea Guardia; Antonia Linares, G. S.; Francesc Delgado, G. S.; Gabriela Martí; Ignasi Martí, G. S.; Antoni Sals Roca, G. S.; Josep Llanguera; Joan Guasch; Manuel González García, S. S.; Joan Ferré Martí, d'Amp; Ansel Gine; Joaquim Peguín.

Quin era l'objectiu militar?

Els comunicats de guerra feixistes, amb l'hipocresia que els caracteritza, diuen: «El dia de hoy hemos bombardeado objetivos militares en Tortosa.»

Quin objectiu? La destrucció, l'assassinament, el crim; aquest és l'objectiu militar de l'aviació feixista. Les bombes dels barils obrers del carrer de Pescadors? De Santa Teresa? Arenosa? Què necessitem?

Antena

Del 19 de juliol ençà s'ha imposat la moda de les delegacions de les Conselleries de la Generalitat a les comarques. Hi ha delegats comarcals d'Agricultura, Serveis Públics, Econòmics i Província. Moltes d'aquestes delegacions han curat més de la política de la seva organització que no pas dels serveis que s'ha de prestar.

questes delegacions, que no tenen raó d'existir, que són cares i que només serveixen per a traïquejar, amb el proselitisme. «Tot el poder per al Govern de la Generalitat», s'ha vingut dient fins ara. És cert que els delegats en qüestió són nomenats i representen els Departaments del Govern, però això només és en el paper, poix que als qui representen — salvats les excepcions de sempre —, més que a l'objecte, és als comitès poli-

Ales negres sobre Tortosa

Entre el 23 de febrer de 1937 i el 30 de desembre de 1938, Tortosa va patir 77 atacs aeris que van causar 92 morts i desenes de persones ferides. El mes de març de 1938 concentra el 65% de les víctimes, només el 16 de març van morir més de 20 persones. L'atac més destructiu va ser el 15 d'abril de 1938, Divendres Sant, quan la ciutat va rebre 12 atacs aeris que van amollar més de 20 tones de bombes.

ELS ITALIANS A LA GUERRA CIVIL

La contribució italiana en el sotmetiment de Tortosa va ser particularment efectiva. A l'acció de l'aviació italiana, l'*Aviazione Legionaria delle Baleari*, radicada a l'illa de Mallorca, hem d'afegir la intervenció de les unitats motoritzades del *Corpo di Truppe Volontarie* (CTV), contingent format per tropes regulars de l'exèrcit italià (uns 20.000 soldats amb els seus caps i oficials), milicians feixistes i un nodrit grup de "voluntaris" provinents de l'empobrit sud d'Itàlia, alistats sota la promesa d'un salari generós. L'avanç de les tropes del CTV -les primeres d'arribar a Roquetes i Ferreries el 18 d'abril de 1938- es va veure beneficiat pels mapes elaborats per la *Sezione Topocartografica*.

Il Legionario (abril 1938)

Diari realitzat per periodistes italians que es destinava a la lectura de les tropes italianes.

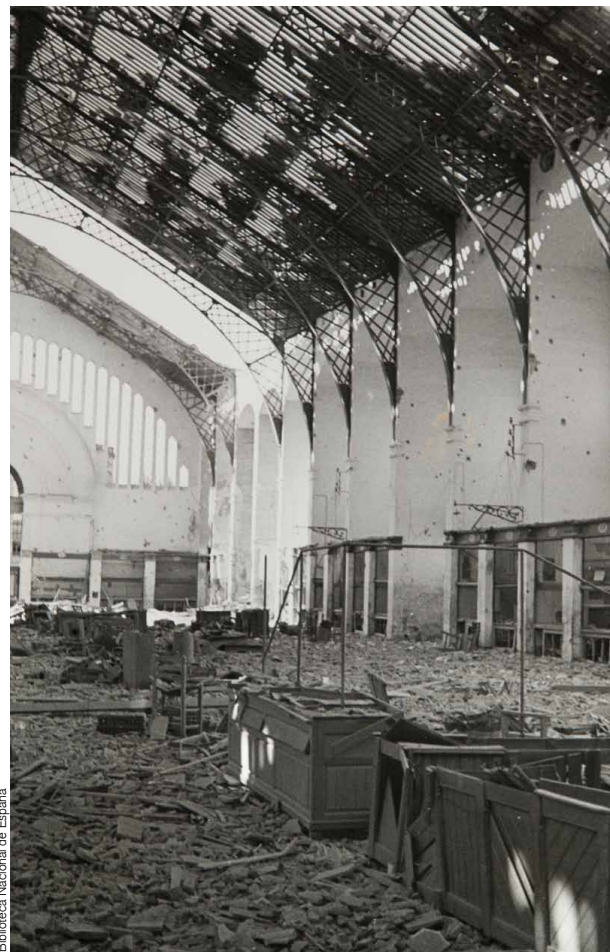
Cedit per Francisco Celina

Pont de la Cinta

“És un abandonament petrificat d'una ciutat moderna, destruïda, evacuada, que sembla descoberta molts segles després, a l'esguard estúpid de la posteritat. Semblen curiositats de museu, els manifestos dels murs, els rètols i els pots de la

farmàcia esbatanada, les joguines de la botiga del costat. Me pareix que fotografio objectes d'una excavació arqueològica.”

Raffaello Patuelli, *Il Legionario*

Biblioteca Nacional de España

Interior del mercat municipal

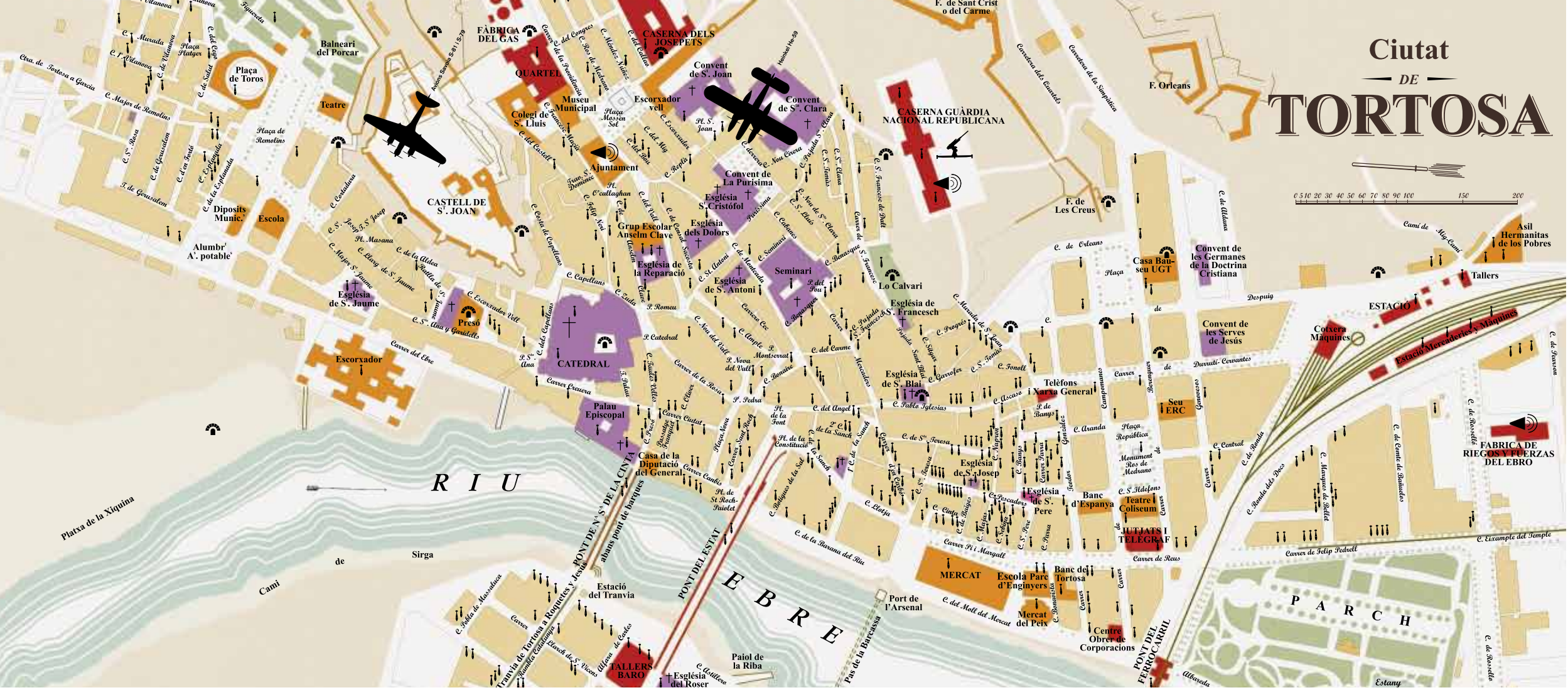
“[Els bombardejos del 15 d'abril] causaron grandes destrozos en el caserío urbano, en particular en el barrio de Pescadores, (...) averiando el puente del ferrocarril junto al estribo de la orilla opuesta. Asimismo cayeron bombas en las proximidades de la iglesia del Rosario de Ferrerías y zona inmediata a la carretera, con dos impactos directos sobre la techumbre del Mercado, junto al río.”

Lluís Mezquida
La batalla del Ebro

Ciutat DE TORTOSA

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 150 200

L'EVACUACIÓ

Els tortosins encararan la vida a les muntanyes amb enginy i resignació. Les circumstàncies no eren fàcils: alimentació insuficient, condicions higièniques precàries, amuntegament i malalties infeccioses, com ara el tifus o la gastroenteritis. En alguns casos, la manya, la posició econòmica o l'ofici del pare van contribuir a alleujar la situació de les famílies.

De la banda republicana sabem amb precisió on es va refugiar la població gràcies al llibre de defuncions del Registre Civil on consta el lloc de la mort. Són casetes de camp humils, amb llar de foc i cisterna, enmig d'ametllers, oliveres o garrofers i on, anys més tard, molts passarem el dia de la mona.

Caseta de muntanya

“ (...) Hi havia a totes les casetes gent, estava tot ple, no veus que tothom va desertar dels pobles, totes les casetes, tant si eren d'ells com si no ho eren, se van obrir la porta, i els amos a lo millor estaven a Barcelona i se van obrir les casetes en autorització, no és que anessen allí a forçar la porta, hi havia l'autorització del govern o ajuntaments, totes les casetes estàvem aveïnats, a totes les finques hi havia gent”.

*Testimoni de
Joan Gombau*

Lluís Mezquida, cedir per la família Mezquida Sans

Barricada republicana al carrer de Teodor González cruïlla amb el carrer de Cervantes

“L'únic perill que hi havia era que el xamfrà del mateix carrer on nosaltres ens estàvem [Cervantes] que s'obria en direcció al riu, des de l'altra

banda el tenien dominat i havíem de passar amb alguna precaució; de fet, però, si ajupíem una mica el cos ja no hi havia cap perill.”

Joaquim Company, *Sis anys fora de casa*

Biblioteca Nacional de España

Milicians republicans a la plaça d'Alfons XII, des del carrer d'Argentina

“(…) em van nomenar per anar a fer un servei de vigilància (…) un mateix dia van venir dues dones diferents dient que vivien en un mateix pis [per endur-se'n unes coses]. Per evitar aquests abusos, van donar l'ordre que ningú de la població civil no podia entrar a la capital, encara que fos veritat que hi visqués.”

Joaquim Company
Sis anys fora de casa

Biblioteca Nacional de España

Soldats franquistes avançant pel carrer Llarg de Sant Vicent, darrere l'església del Roser a Ferreries

“A les vuit de la tarda [del 18 d'abril de 1938] cinc carros de combat han sobrepassat Roquetes i han arribat a Tortosa, a “la misma Tortosa”, com diuen els espanyols ... Tortosa ha estat ocupada ... El riu, com tots els rius que passen per una ciutat, la divideix en dues parts: sobre l'altra riba està la part més gran”.

Raffaello Patuelli, *II Legionario*

Biblioteca Nacional de España

Soldats franquistes carreguen un morter darrere de l'església del Roser a Ferreries

“Dues ràfegues de metralladora ressonen pel riu així com els trets disparats a la nit i sembla sentir-se en l'aire l'olor de la pólvora”.

Raffaello Patuelli, *II Legionario*

Carrer de Sant Blai

“(…) enmig d'un gran silenci, feia respecte de veritat veure tots aquells edificis, amb les portes obertes i les finestres trencades. Pel seu aspecte, feia la impressió que per allà havia passat la guerra.”

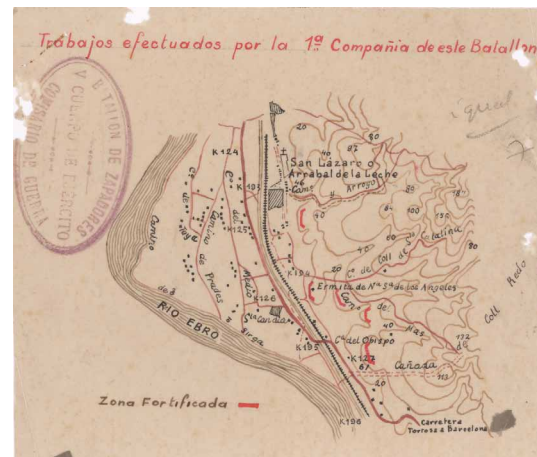
Joaquim Company
Sis anys fora de casa

Biblioteca Nacional de España

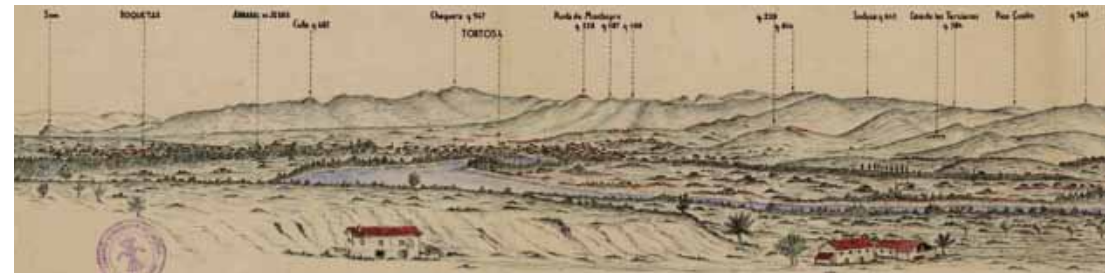
ELS MAPES PER A GUANYAR LA GUERRA

La disponibilitat de bons mapes va ser essencial per guanyar la guerra. El desequilibri cartogràfic entre els dos bàndols va ser notori. Els serveis cartogràfics republicans van patir la fuga del personal més qualificat i no es va poder disposar d'una bona cartografia militar. Els franquistes van comptar amb el suport decisiu de la *Sezione Topografica* del *Corpo di Truppe Volontarie* italià que disposava de serveis de fotografia, gravat i estampació. L'equip complet de maquinària, enviat des d'Itàlia, va ocupar vint-i-quatre vagons de ferrocarril i va ser instal·lat a Vitòria, on estava ubicada la fàbrica de cartes d'Heraclio Fournier, des d'on s'imprimien els mapes.

Lluís Mezquida, cedit per la família Mezquida Sans

Croquis de fortificacions al sector de Sant Llàtzer fetes pel *Batallón de Zapadores Minadores* del 5è Cos de l'Exèrcit de la República

Institut Cartogràfic de Catalunya

Detall de *Schizzo panoramico dall'oss III Gruppo d'Artiglieria 65/17*
Corpo di Truppe Volontarie,
Comando Artiglieria 1938

RETORN I RECONSTRUCCIÓ

Les tropes franquistes ocupen la riba esquerra de l'Ebre a Tortosa el 13 de gener de 1939. No hi ha ponts i la travessa del riu es fa en barcasses. Els camions amb provisions passen per un pont a Móra d'Ebre. A la ciutat manca de tot i el retorn es fa progressivament. La població, fins aleshores refugiada a les muntanyes, tret d'aquella que agafa el camí de l'exili, torna a la ciutat. Molts es trobaran les cases inhabitables i els seus béns saquejats. Amb tot, el nucli històric de Tortosa perd més de 2.000 habitants.

L'estat de Tortosa era catastròfic. Al voltant de 3.000 edificis, dels 4.000 que conformaven el nucli urbà, presentaven algun tipus de destrucció. Uns 600 edificis eren irrecuperables. L'avaluació dels danys patrimonials ascendia a prop de 22 milions de pessetes, dels quals el 55% concernia habitatges particulars.

La *Dirección General de Regiones Devastadas* va ser l'ens creat per la nova administració franquista per reconstruir les poblacions i les infraestructures afectades per la guerra.

Una barcaassa transporta població retornada a la riba esquerra del riu

“A partir de las 9 [del 13 de gener de 1939] comenzó el paso [de l'Ebre] de personal civil, llegando una delegación de Frentes y Hospitales (...) y unos camiones de Auxilio Social [per la carretera de Bitem] para proceder al reparto de víveres (...) en la calle de Cervantes número 22.”

Lluís Mezquida
La batalla del Ebro

Biblioteca Nacional de España

**Civils carregats amb sacs de jute retornen
al nucli històric de tortosa**

“A lo largo de toda la mañana [del 13 de gener de 1939] fue incesante el tránsito de barcazas, servidas por soldados pontoneros.”

Lluís Mezquida, *La batalla del Ebro*

Biblioteca Nacional de España

**Tres dones i una xiqueta, de retorn a Tortosa,
caminen pel carrer d'en Carbó**

“Nosotros, como no había ninguna casa habitable, cuando se hizo de noche, nos volvimos otra vez

a las montañas. Aquí no había ni luz, ni agua, ni gas ...”

José Monllaó Panisello,
Llaonet, Diario Español, 13/01/1954

Runes al carrer de Pescadors

“Todas las calles estaban llenas de escombros y de cascotes. En muchas casas, por medio de éstos, se podía entrar por el primer piso. Además hacía un frío intensísimo y el río estaba a punto de desbordarse.”

José Monllaó Panisello,
Llaonet, Diario Español,
13/01/1954

Lluís Mezquida, cedit per la família Mezquida Sans

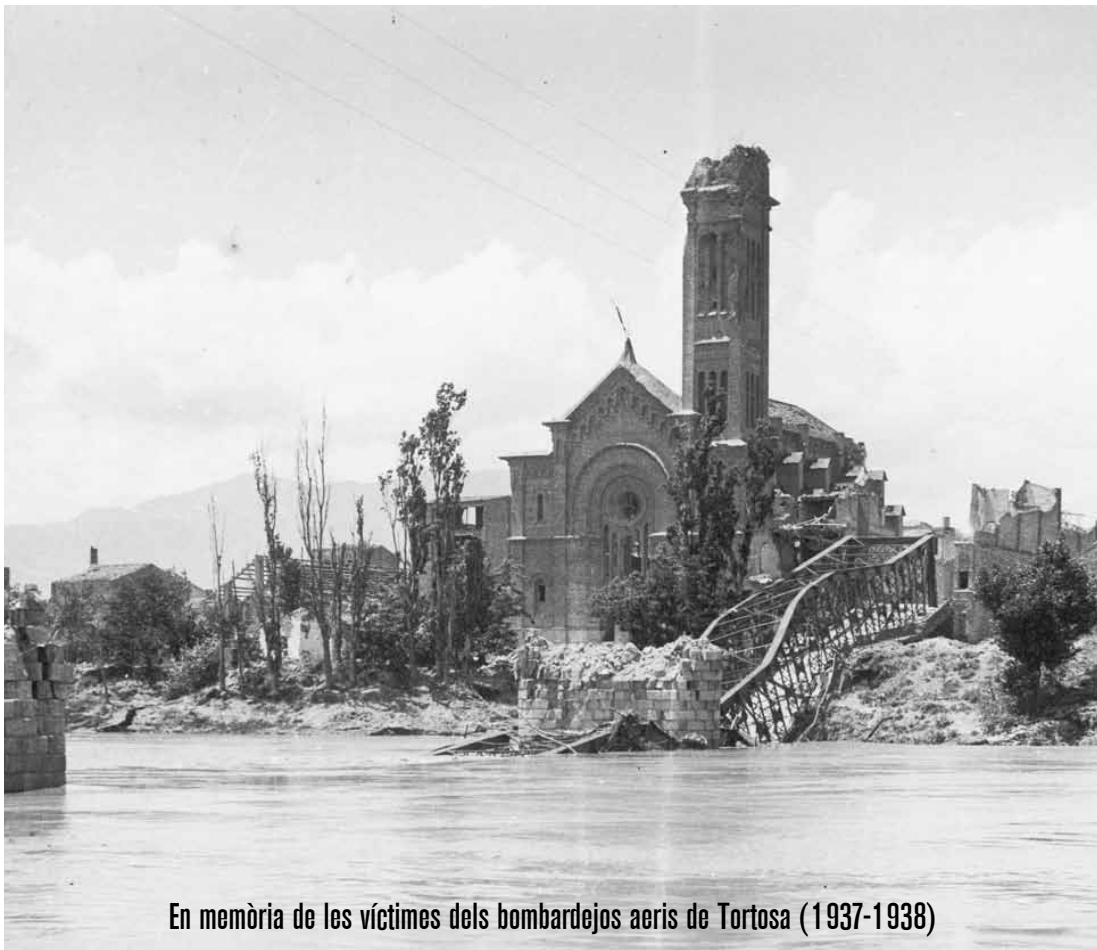
Cedit per Francisco Celma

Pont de barques

“I quan vam vindre de Tarragona vam passar per Móra, devia ser per un pont de barques. I lo que mos portava amb lo camión se va aturar a passar la nit a Móra. Mos va baixar els matalaps que portàvem i a l'entrada d'ell que hi havia foc,

vam dormir allí. I ensundemà mos van portar cap a Tortosa. A Ferreries vam fer cap i allavons de Ferreries vam passar en barques a l'altra banda”.

Testimoni de Teresa Favà

En memòria de les víctimes dels bombardejos aeris de Tortosa (1937-1938)

Lluís Mezquida, cedit per la família Mezquida Sans

Ajuntament
de Tortosa

Generalitat
de Catalunya

Museu de Tortosa
HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC
DE LES TERRES DE L'EBRE

Diputació Tarragona

Organitza: Museu de Tortosa

Comissariat: Sònia Roura i Toni Royo

Coordinació i documentació: Toni Royo

Assessorament històric: Ramon Arnabat (URV)

Museografia i concepció d'espai expositiu: Sònia Roura i Grup ABS

Disseny, producció i muntatge: Grup ABS

Edició i muntatge audiovisual: Laureà Ferré i David Gàmez

Cartografia: Armand Castell i Toni Balada

Correcció lingüística: CNL de les Terres de l'Ebre

Fotografies actuals: Joan Carles Prats

Fotografies i documents cedits: Biblioteca Nacional de España, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, Biblioteca de Catalunya, Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Arxiu de l'Ajuntament de Tortosa, Programa Memorial Democràtic, Aleix Torà, Francisco Celma, família Mezquida Sans.

Agraïments: Joan Alegria, Ángeles Arasa, Providència Ariño, Josep Bayarri, Biblioteca Marcel·lí Domingo, Manolo Cardona, Felip Carles, Centre d'Estudis Santjustencs, Gerard Corbella, Albert Curto, diari L'Ebre, Jaume Escudé, Jordi Espriu, Miquel Estrampes, família de Teresa Favà, Olga Giralt, Joan Gombau, Manel Güell, Albert Guinovart, IES de l'Ebre, David Iñiguez, Ramon Miravall, Núria Mora, Joan Hilari Muñoz, Impremta Pijoan, Irene Prades, Judit Pujadó, Registre Civil de Tortosa, Neus Salvat, Pere Sanz, col·lecció la Trinxera de Corbera d'Ebre, Toni Vilanova, Jordi Villó.

Amb el suport de: Diputació de Tarragona i Generalitat de Catalunya

Dip legal:T 1205-2013